

Martta Pelkonen

Argivoi da pyhähuttu
Salmin karjalaista ruokakulttuuria

Kansatieteellinen katsaus Salmin pitäjän
vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen
ja Salmin murteen ruokataloussanasto

TOIMITTANUT
Marie Gumé

Kustantaja: Karjalan Sivistysseura ry
Luotsikatu 9 D, 00160 Helsinki
www.karjalansivistysseura.fi

Copyright © Karjalan Sivistysseura ry

1. painos 2026

ISBN: 978-952-7664-00-1

Painopaikka: Tallinna Raamatutrükikoda, Viro

Taitto ja kannen suunnittelu: Toni Saarinen

Reseptien kuvat: Isä Vesa Takala

Kannen valokuva: Aamuinen kahvihetki Miinalan kylässä Salmassa. Kuvaaja Eino Mäkinen, 1930–1939. Museovirasto, Historian kuvakokoelma.

Banneri s. 13: Käsänelän kylän rakennuksia. Kuvaaja Paavo Tahvonen, 1942. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

Banneri s. 87: Salmilaiset vetävät siikanuottaa hiekkarannalta käsin. Kuvaaja tuntematon, valmistusaika 1900-luvun ensimmäinen puolisko. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

Banneri s. 91: Neljä lehmää varvikossa, taustalla lehdettämiä puita. Kuvaaja Uuno Peltoniemi, 1930–1939. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma, Uuno Peltoniemen kokoelma.

SKS:n arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA). Martta Pelkosen kokoelma. Katsaus Salmin pitäjän vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen, E126, ja Salmin murteen ruokataloussanasto, E 127. 1935.

Sisällysluettelo

Sisällysluettelo	5
Ruoka- ja juomaluettelo	7
Esipuhe	9
Alkusananen	13
Käytettyä kirjallisuutta	16
Johdanto	17
<i>Tietoisku: Martta Pelkonen (1892–1979)</i>	20
I – KASVEISTA SAATU RAVINTO	25
1. Villikasvien käyttö	27
2. Viljeltyjen kasvien käyttö	31
2.1. Vilja- ja kasvislajeista	31
2.2. Viljan ja kasviksien jalostaminen ruoka-aineksiksi	33
<i>Tietoisku: Salmin elinkeinot ja liikenneyhteydet</i>	38
3. Kasvisruuat	42
3.1. Kypsentämättä tehdyt seokset	42
3.2. Paistikkaat ja haudikkaat	43
3.3. Puurot	43
3.4. Vellit	45
3.5. Talkkunat	46
3.6. Kiisselit	46
3.7. Muita kasvisruokia	48
3.8. Leivonnaiset	49
<i>Tietoisku: Ortodoksinen paasto</i>	62

4. Juomat	76
4.1. Naurisjuomat	76
4.2. Mallasjuomat	77
4.3. Tee ja kahvi	80
<i>Tietoisku: Čuaju da koufei – ylellisyydestä osaksi arkea</i>	82
II – ELÄINKUNNASTA SAATU RAVINTO	85
5. Metsän ja veden eläimistä saatu ravinto	87
5.1. Metsänriistan käyttö	87
5.2. Kalat	88
6. Kotieläimistä saatu ravinto	91
6.1. Maitotalous	91
6.2. Kotieläinten liha salmilaisten ruokataloudessa	95
6.3. Munat	99
6.4. Meden käyttö	99
III - RUOANLAITOSTA, RUOKATALOUDESSA KÄYTETYISTÄ ASTIOISTA SEKÄ RUOKAILUAJOISTA JA -TAVOISTA	101
7. Ruoanlaitto	103
8. Astiat	105
9. Ruokailuajoista ja -tavoista	108
<i>Tietoisku: Karjalaiset pöytätavat</i>	111
Loppuhuomautuksia	114
SALMIN RUOKATALOUSSANASTO	119
Sanaluettelo	119
Jälkikatsaus	147
RESEPTTEJÄ	153

Ruoka- ja juomaluettelo

Čupukku	57	Kyrzy	57
Hapainkeitinpiirua	74	Leiby	52
Juusto	94	Lihakukot	61
Kal’u	79	Maidoleiby	53
Kalakukot	60	Maitoruoat	94
Kalastudeni	90	Marjaruoat	27
Kartohkuleiby	53	Marjupiirua ja varen’ n’upiirua	74
Kartohkuvuassu	79	Meden käyttö	99
Kasvistäytteiset kukot	61	Muitten sisälmyksien käyttö	93
Käziškuleiby; abakuakku	53	Munat	99
Keitetty kala	89	Nauris-, lanttu- ja kaalipiiras	69
Keitinpiirua	69, 73	Naurisjuomat (riepoit)	76
Kiežu	37	Olannat eli blinat	59
Kiisselit	46	Olut	79
Kohopiirua eli kohošipanniekku	68	Ostetut leivokset ja makeiset	75
Kokoi	49	Paistettu kala	90
Korput	57	Paistikkaat ja haudikkaat	43

Pannukakku ja ohukkaat	58	Studeni	98
Pärpöit	53	Sulčin	69
Parzipiirua	72, 74	Suolakala	88
Pastinpiirua	69	Syväinkokoi	71
Piivo, viinu ja spirtu	79	Talkkunat	46
Pöčöisilakku	98	Tee ja kahvi	80
Puurot	43	Vatrušku	74
Ristuleiby	53	Vehnäleipä	55
Sienipiirua ja suolupiirua	72	Vellit	45
Sieniruoat	28	Voin valmistus ja käyttö	92
Siirappi- ja sokerivesi	79	Vuassu	77
Šipanniekku	66	Vuassukala	90
Štei	89		

Esipuhe

Salmilaisnyntyinen Martta Pelkonen (o.s. Hosainoff, 1892–1979) oli opettaja, kansanperinteen tallentaja ja kirjailija. Hän teki merkittävän työn kerätessään kotipitäjänsä murrenäytteitä Karjalan kielen sanakirjaan. Pelkonen tuli ylioppilaaksi vuonna 1911 ja oli näin ollen Salmin historian toinen ylioppilas Juho Kujolan jälkeen. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui vuonna 1917 ja työskenteli sittemmin suomen kielen lehtorina mm. Salmassa, Jyväskylässä ja Helsingissä.

1930-luvulla Pelkonen toimi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) stipendiaattina ja teki useana kesänä sanankeruutyötä kotipitäjänsään. Pelkosen aherruksen myötä Karjalan kielen sanakirjaan saatiin noin 4600 Salmin murteen sanaa. Kielitieteellisen työnsä lisäksi Pelkonen tallensi suuren määrän salmilaista kansanperinnettä, josta julkaistiin teos ”Satuja ja legendoja” vuonna 1976. Martta Pelkonen kuoli Kauniaisissa 30.8.1979.

Salmin ruokataloutta käsittelevän kansatieteellisen aineiston sekä ruokatalous-sanaston Pelkonen keräsi vuosien 1932 ja 1933 kesinä. Vuonna 1934 hän sai aineistojensa pohjalta valmiiksi kansatieteellisen katsauksen, joka toimi samalla suomen kielen opintojen laudaturtutkielmana. Alkuperäistä käsikirjoitusta ja sanastoa¹ sekä muita Pelkosen aineistoja vuosilta 1912–1940 säilytetään SKS:n arkistossa. Martta Pelkosen keräämää ruokasanastoa sisältyy myös karjalan kielen kokoelmiin Kotimaisten kielten keskuksessa.

Idea kansatieteellisen katsauksen painamisesta kirjaksi tuli SKS:n pitkäaikaiselta tutkijalta Senni Timoselta, joka toi asian esiin Karjalan Sivistysseuran julkaisutoimikunnassa. Hanketta ryhdyttiin edistämään, ja lupa julkaisuun saatiin Martta Pelkosen perikunnalta.

¹ SKS:n arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA). Martta Pelkosen kokoelma. Katsaus Salmin pitäjän vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen, E126. 1935; Salmin murteen ruokataloussanasto, E 127. 1935.

Kansatieteellinen katsaus on arvokas ikkuna maailmaan ja elämäntapaan, joita ei sellaisinaan enää ole. Tutkielma sisältää karjalan kielen livvinkarjalan murretta, ortodoksikarjalaista ruokakulttuuria ja reseptejä, jotka ovat nykyajan ihmisen näkökulmasta hyvinkin ajankohtaisia. Vilja- ja kasvisruoan painottuminen sekä lihan vähäinen käyttö salmilaisessa keittiössä ilmentävät sitä, miten haastavat maantieteelliset olosuhteet, vähäiset yhteydet oman kotiseudun ulkopuolelle sekä ortodoksinen usko ovat muovanneet ruokataloutta.

Raja-Karjalaan kuulunut ja Laatokan pohjoisrannalla sijainnut Salmi oli yksi Suomen itäisimmistä paikkakunnista vuoteen 1944 asti. Ennen talvisotaa Salmissa asui yli 14 000 asukasta. Maanviljelys ja kalastus olivat pitäjän tärkeimpiä elinkeinoja, jotka heijastuivat salmilaiseen ruokapöytään: viljatuotteiden ohella korostuivat erilaiset sien-, kasvis- ja kalaruoat.

Maantieteellisten olojen lisäksi myös ortodoksinen usko vaikutti Salmin ruokakulttuuriin. *Arren ja pyhän* eli paastottoman ja paastoajan rytmittävä vuodenvuoro määritteli ruokakulttuuria siten, mitä oli sopivaa syödä milloinkin. Tämä näkyy myös kirjan nimessä, *Argivoi da pyhäbattu – Salmin karjalaista ruokakulttuuria*, jonka ruokalajit on poimittu Pelkosen käsikirjoituksesta. Arkena eläinkunnan tuotteet ovat sallittuja, paastossa niiden käytöstä luovutaan. Tämäkin seikka on lisännyt kasvisruoan runsasta määrää salmilaiseen ruokavalioon.

Kansatieteellinen katsaus ja siihen kuuluva ruokataloussanasto on laadittu oman aikansa karjalan kielen ortografialla ja eritoten Salmin paikallismurteella, johon kuuluvat esimerkiksi suurempi määrä liudennusmerkkejä (aiem. *livottua*, nyk. *livottua*) sekä affrikaattojen merkitsemistapa (aiem. *-ttš*, nyk. *-č*). Nykyiset karjalan kielen puhujat ja opiskelijat on otettu huomioon toimitustyössä siten, että leipätekstistä löytyviä ilmaisuja ja sanoja on toimitettu vastaamaan lähemmin nykyaikaista livvinkarjalan ortografiaa, kuten esimerkiksi *ine*-loppuiset adjektiivit ja substantiivit (aiem. *kauhane*, nyk. *kauhaine*). Rajantakaisen Videlen Sepän kylän murteeseen on jätetty sanaluettelossa erityispiirteet, kuten d-alkuiset sanat (esim. *d'auho*). Näytteitä alkuperäisestä ortografiasta pääsee kuitenkin näkemään kirjan kuvituksessa. Leipätekstiä on väritetty salmilaisilla sanonnoilla, jotka on poimittu Kotuksen Karjalan kielen sanakirjasta (KKS) sekä *Nää myö mustammo – Salmilaisia sanontoja* -julkaisusta (1996). Myös monipolvista sisällysluetteloa on yksinkertaistettu lukijaystävällisemmäksi.

Karjalan Sivistysseuran 120-vuotisjuhlavuonna julkaistavan teoksen myötä Martta Pelkosen arvokas kansa- ja kielitieteellinen tutkimustyö pääsee uudistetussa ja nykyaikaisessa muodossa laajemman yleisön saataville. Tekstin parissa on työskennellyt useita ihmisiä. Karjalan Sivistysseuran korkeakouluharjoittelija Eiji Kirves vastasi käsikirjoituksen puhtaaksikirjoittamisesta sähköiseen muotoon, ja TET-harjoittelija Jaakko Saatsi osallistui käsikirjoituksen kommentointiin ja kielentarkistukseen. Pelkosen käsikirjoituksen pohjalta on luotu kymmenen reseptiä, joiden taidokkaasta reseptoinnista ovat vastanneet

karjalaisiin perinneruokiin perehtyneet Hannu Lappalainen ja Tapio Mäkitalo. Lappalainen on ilomantsilaisen ravintola Parppeinpirtin ravintoloitsija emeritus, Mäkitalo taas Valamon luostarin Trapesa-ravintolan ravintolapäällikkö. Tekstissä esiintyviä livvinkarjalankielisiä ilmaisuja ovat tarkistaneet ja kommentoineet karjalan kielen asiantuntijat Niko Tynnyrinen ja Natalia Giloeva. Tietoiskun ortodoksisen paaston merkityksestä on laatinut ortodoksisen teologian tuntija Rikhard Dahlström, loput neljä kustannustoimittaja. Kirjan historiallisessa kuvituksessa on hyödynnetty katsauksen alkuperäisiä valokuvia SKS:n arkistosta, KSS:n omaa kuva-arkistoa sekä Finna-palvelusta löytyviä valokuvia. Reseptien kuvitus on isä Vesa Takalan käsialaa. Kirjan on taittanut ja muut värilliset ruokakuvat on ottanut Toni Saarinen. Kokonaisuuden rakentaminen Martta Pelkosen aineistosta, tietoiskuista, resepteistä ja kuvituksesta on ollut allekirjoittaneen vastuulla.

Lopuksi haluan osoittaa *suuret passibot* Martta Pelkosen jälkeläisille, jotka ovat antaneet luvan tämän arvokkaan käsikirjoituksen julkaisemiseen. *Passibo suur* myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistolle yhteistyöstä ja avusta.

Katajanokalla pyhälaskunedälil helmikuussa 2026
Marie Gumér, kustannustoimittaja

Alkusananen

Salmin murteen ruokataloussanastoa olen ensi kerran kerännyt varsinaisesti kesällä 1932 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina. Silloin oli tehtävänäni mm. mainitun murteen kotitaloussanaston kerääminen. Kielenoppaanani oli 73-vuotias leski *Anni Kuokkanen* Miinalan kylästä. Kesällä 1933 täydensin hänen avullaan seuraavassa esitettävän ruokataloussanaston sekä kyselin tämän käsitepiirin ennen kerätyt sanat, joita en ollut voinut ottaa huomioon työskennellessäni Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina. Mitä varsinainen kielenoppaani ei muistanut, sitä oli muilta tiedusteltava. Niinpä haastattelin yli 80-vuotiasta *Paimoin Mihailan akkua* Pebrun kylästä, 70-vuotiasta *Mil'loin St'opanuua*, joka on kotoisin Kanabron kylästä, sekä 75-vuotiasta *Yyidinän Fed'an* emäntää *Irinniä* Miinalan kylästä. Muutamissa kohdin olen turvautunut vuodenvaihteessa 1914–1915 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina etupäässä isoäidiltäni Anna Hosainovilta keräämiini aineksiin. Lisäksi olen käyttänyt – tosin ainoastaan tekemiäni kyselyjen pohjana – omia huomioitani ja tietojani käsiteltävistä asioista.

Salmin murteen sanoja merkitessäni olen muutamien vaikeasti kuultavien äänneseikkojen, esim. geminaattaklusiilien laajuuden, merkinnässä nojautunut Joh. Kujolan¹ ja Kai Donnerin² Salmin murretta käsitteleviin tutkimuksiin. Viime mainitussa tutkimuksessa³ esitettyjen foneettisten mittauksien tuloksien mukaan ei Kujolan mielipide konsonantin jälkeisten geminaattojen vaihtelemattomuudesta (esim. *lanttu* : *lanttan*) pidä paikkaansa. Donnerin tutkimuksessa ei kuitenkaan ole aivan lopullisesti määritelty tätä kvantiteettiseikkaa, ja siksi olen salminmurteisia sanoja merkitessäni noudattanut Kujolan merkitsemistapaa.

¹ Joh. Kujola: Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta.

² Kai Donner: Salmin murteen kvantiteettisuhteista.

³ Kai Donner: Salmin murteen kvantiteettisuhteista s. 22–23.

Miinalan kylä Salmissa. Kuvaaja Eino Mäkinen, 1930–1939. Museovirasto, Historian kuvakokoelma.

Kujolan tutkimuksen⁴ mukaan Salmin murteessa puheäännetöntä äännettä seuraava sanan loppuvokaali on puheäännetön puheäännettömällä konsonantilla alkavan sanan seuratussa ja absoluuttisessa lopussa. Donner on tutkimuksessaan⁵ tämän seikan suhteen osittain epäilevällä kannalla, ja siksi en ole merkinnyt puheäännetömiä vokaaleja.

Salmin murteessa käytetään hyvin runsaasti deminutiivijohdannaisia. Niiden käyttämisellä tahdotaan toisinaan osoittaa, että jokin esine on pieni tai pienehkö. Toisinaan taas deminutiivijohdannaisen käyttäminen kantasanan sijasta johtuu siitä, että puhuja tahtoo osoittaa, että esine on hänestä hyvä ja mieleinen tai päinvastoin mitätön ja huono. Ainoastaan harvoin muuttaa deminutiivinen johdtopäätte kokonaan kantasanan merkityksen. Tällaisessa tapauksessa on sanastossa erikseen selitetty deminutiivijohdannaisen merkitys. Muussa tapauksessa on vain viitattu kantasanaan.

Numero Salmin murteen sanan jäljessä sanaluettelossa osoittaa, millä sivulla sana on selitetty tai muuten mainittu kansatieteellisessä katsauksessa Salmin pitäjän vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen.

⁴ Joh. Kujola: Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta s. 14.

⁵ Kai Donner: Salmin murteen kvantiteettisuhteista s. 11–13.

Sanastoon merkityt Salmin murteen sanojen vastineet Videlen Sepän (VS) murteesta olen kerännyt kesällä 1933 Sepän kylässä syntyneiltä ja kasvaneilta sisaruksilta. Näistä nuorempi, 26-vuotias *Ota* eli *Oudottu Vaškaine*, on tullut Suomeen noin kolme vuotta sitten. Vanhempi, 34-vuotias *Kat'a Suksi*, on yhdeksän vuotta asunut Salmassa. Heidän syntymäkyläänsä *Seppäh* on Rajakonnusta noin viisi virstaa ja Videlestä noin kymmenen virstaa. Kylässä on ainoastaan kuusi taloa, joiden asukkaat ovat sukulaisia keskenään. Suku on tullut Sepän kylään *Gaulisto*-nimiseltä paikkakunnalta, joka on Videlestä noin kolmen virstan päässä ja Rajakonnusta noin kahdenkymmenen virstan päässä. Suvun miehet ovat harjoittaneet sepän ammattia, valmistuen ajoneuvojakin.

Sanastoon on merkitty etupäässä ainoastaan myöhempien venäläisten lainasanojen rinnalle vastaavat venäläiset sanat. Venäläisen sanan merkitys on selitetty yleensä vain silloin, kun se poikkeaa Salmin murteen vastaavan sanan merkityksestä. Kun useimmiten on vaikeata päättää, mikä venäjänkielinen muoto on ollut lähtömuotona, on välistä mainittu useampia saman sanan muotoja. Yksinomaan Aunuksen läänin venäläisen murteen (ven. A) mukaan merkitty sana on otettu sanastoon venäjän kirjakielen (ven.) tai muiden venäjän murteiden (ven.) mukaisen muotojen sijasta silloin, kun se äänteellisesti on lähinnä Salmin murteen sanaa. Muutamissa tapauksissa on lainasanana oletettu originaali mainittu Aunuksen venäläisen murteen sanaksi, vaikka se äänteellisesti ei yhtään poikkea muista venäjän kielen muodoista. Erityisesti on näin menetelty, milloin ainoastaan Aunuksen venäjässä – käytettävissä olleiden lähteiden mukaan – on sanalla sama merkitys kuin Salmin murteessa. Johdannaisen kantasanan, yhdyssanan yhdyssosan ja sanaliiton osan venäläistä originaalia ei ole mainittu, jos sana esiintyy sanastossa itsenäisenä, niin että venäläinen originaali on sen kohdalla löydettävissä.

Kansatieteellinen katsaus Salmin pitäjän vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen sisältää ainoastaan selostuksen sanastoa kysellessäni kertyneistä tiedoista. Kertojani muistivat yleensä ainoastaan heidän oman aikansa ruokataloudenpitoa koskevia seikkoja. Kansatieteellinen katsaus on paisunut liiankin laajaksi, kun mahdollisimman monet sanastoon kuuluvat sanat on koetettu sovittaa siihen. Osa sanoista jää kuitenkin ainoastaan sanastossa tapahtuvan maininnan varaan.

Salmassa 1. heinäkuuta 1934

Martta Pelkonen

KÄYTETTYÄ KIRJALLISUUTTA

- Cannelin, Knut: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (Porvoo 1920).
- Dal, Vladimir: *Толковый словарь живого великорусского языка* (Pietari – Moskova 1903–1909.)
- Donner, Kai: *Salmin murteen kvantiteettisuhteista* (Suomi IV: 0. – Helsinki 1910 ja 1912).
- Grandilevski, Arkadi: *Родина Михаила Васильевича Ломоносова. Областной крестьянский говор.* (Сборник отделения русского языка и словесности импер. Академии наук LXXXIII, 5. – Pietari 1907.)
- Hämäläinen, Albert: *Keski-Suomen kansanrakennukset* (Helsinki 1930).
- Itkonen, T.J.: *Suomensukuiset kansat* (Helsinki 1921).
- Kalima, Jalo: *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen* (Helsinki 1915).
- Kalima, Jalo: *Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen* (Helsinki 1911).
- Kettunen, Lauri: *Suomen heimon kirja* (Porvoo 1931).
- Kijanen, Pekka: *Venäläis-suomalainen sanakirja I—II* (Helsinki 1912–1913).
- Kujola, Joh.: *Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta* (Suomi IV: 10. – Helsinki 1903, 1910 ja 1912).
- Kulikovski, German: *Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении.* (Pietari 1898.)
- Leskinen, Eino: *Tulemajärven murteen vokalismi* (Suomi V: 15. – Helsinki 1933).
- Manninen, I: *Suomensukuiset kansat* (Porvoo 1929).
- Mikkola, J.J.: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* (Helsinki 1893).
- Nirvi, R.E.: *Suistamon keskusmurteen vokalismi* (Suomi V: 13. – Helsinki 1932).
- Ringvall, A.F. ja Kijanen, P.: *Suomalais-venäläinen sanakirja* (Helsinki 1902).
- Sirelius, U.T.: *Suomen kansanomaista kulttuuria I* (Helsinki 1919).
- Suomenmaa IV* (Helsinki 1923).
- Suomen suku I* (Helsinki 1926).
- Suomen suku II* (Helsinki 1928).

Johdanto

Ennen kuin ryhdytään esittämään Salmin murteen ruokataloussanastoa ja siihen liittyvää kansatieteellistä katsausta Salmin pitäjän vanhaan kansanomaiseen ruokatalouteen, käsiteltäköön muutamia tätä pitäjää ja sen asukkaiden elämää koskevia seikkoja. Salmin pitäjä on Laatokan ja valtakuntamme itärajan eteläisimmän pään välisessä sopukassa. Suurimmat kylät Tulema, Kirkkojoki ja Miinala, joista ensin mainittu on kirkonkylä, ovat lähellä Laatokan rantaa. Väkirikkaita ovat myös Uuksun, Karkun, Manssilan ja Orusjärven kylät, ja pitäjään kuuluvilla Mantsin- ja Luukulansaarilla on lukuisa asutus.

Maanviljelys ja karjanhoito ovat vanhastaan olleet salmilaisten pääelinkeinoja. Aina näihin aikoihin asti ne ovat olleet verrattain alkeellisella kannalla. Saarissa ja rantakylissä on kalastus osittain pääelinkeinonakin. Metsästyistä on jossain määrin aina harjoitettu.

Huonojen liikennesuhteiden johdosta Salmi on ennen vanhaan ollut melkein päristettyä muusta Suomesta. Sen sijaan salmilaiset kulkivat usein saimoillaan Venäjällä päin, aina Pietarissa asti. Sinne vietiin kalaa, lintuja, voita ja suolattuja sienisiä. Paluumatkalla poikettiin Laatokan rannikon satamapaikoissa, kuten *Luadogan* kaupungissa ja *Sermakses*, joista tuotiin jauhoja salmilaisten tarpeeksi. Mentiinpä varta vasten jauhoa hakuun

tyhjiä saimoilla. Muutamit varakkaanpuoleiset rantakyläen talot *kul'ua sovvetih* eli kuljettivat saimoillaan kulijauhoja Venäjältä. Samoja saimoja käytettiin, kun kesäisin mentiin suurin joukoin Valamon luostariin, jossa talvikelillä käytiin hevosilla. Pietariinkin tehtiin talvisin pari viikkoa kestäviä rahtimatkoja. Yhteys muuhun Suomeen parani höyrylaivaliikenteen alkamisen jälkeen, mutta samalla vilkastui liikenne Venäjänkin satamapaikkoihin. Aivan äskettäin on valmistunut Ala-Uuksun kylään asti ulottuva rautatie.

Salmin pitäjän varsinainen asujaimisto on keskikokoinen, ja se eroaa muussakin suhteessa luterilaisesta suomenkarjalaisesta väestöstä, liittyen kiелensä ja tapojensa puolesta läheisesti rajantakaisten Aunuksen, jonka kanssa se ennen on ollut vilkkaassa vuorovaikutuksessa. Oli näet tapana käydä venäjänpuoleisissa kylissä varsinkin silloin, kun oli kunkin kylän erityisesti viettämä juhlapäivä, *pruazniekku*, jonka yhteydessä pidettiin markkinat, *jarmanku*. Viime aikoihin asti olivat salmilaisten ja rajantakaisten lähikyläen asukkaiden väliset avioliitot tavallisia. Varakkaat talonpojat kävivät kosimassa itse *Anukses*, Aunuksen kaupungin ympäristökylissä, samoin kerrotaan aunukselaisten käyneen kosintamatkoilla Mantsinsaarellakin asti. Salmilaiset tekivät myös pyhiinvaellusmatkoja Aunuksen pyhiin paikkoihin.

Sanalla sanoen Salmi, tosin näennäisen raja-
viivan erottamana, on viime aikoihin asti kuulu-
nut samaan kulttuuripiiriin kuin Venäjän vallan
ja sen vaikutuksen alaiseksi jäänyt Aunus. Sal-
min murteessa onkin melko runsaasti venäläisiä
lainoja, ja venäläinen vaikutus ilmenee monilla
elämän aloilla. Venäjältä tuodun uskonnon ulko-
naiset muodot ja menot oli aikojen kuluessa saatu
juurtumaan Salmin rahvaaseen. Niinpä salmilais-
ten vanhassa ruokataloudessa ilmenee uskonnon
vaikutus *pyhäsyömizien* (paastoruokien) ja *argi-
syömizien* (paastossa kiellettyjen ruokien) erotta-
misena. Jos oli *pyhä* (paasto), oli kiellettyä kaikki
eläinkunnasta saatu ravinto kalaa ja hunajaa lu-
kuun ottamatta; olipa niinkin ankaria paastoaiko-
ja, ettei kalaakaan syöty. Maito- ja liharuoat sekä
kananmunat olivat luvallista syötävää ainoastaan
arres eli paastottomana aikana. Kun vuodessa oli

neljä useita viikkoja kestävästä paastosta ja lisäksi
keskiviikko ja perjantai olivat paastopäiviä ympä-
ri vuoden, paria pientä poikkeusta lukuun otta-
matta, on selvää, että *pyhän* ja *arren* vaihtelu oli
määräävänä tekijänä salmilaisten vanhassa ruoka-
taloudessa.

Toiselta puolen näyttää siltä, että kaukaa tul-
leet vieraat vaikutukset ovat jääneet usein pinta-
puolisiksi ja että näillä syrjäisillä seuduilla ovat
monet vanhat karjalaiset elämänmuodot voineet
säilyä. Erityisesti on odotettavissa, että näin on
laita käsiteltävänä olevalla alalla, jossa naiset
ovat olleet kehityksen määrääjinä, sillä naisväki
harvoin joutui liikkumaan naapurikyliä kauem-
maksi, vaikka välittömiä vieraita vaikutuksia
sekin voi saada pitäjässä oleskelevilta venäläisiltä
sekä Valamoon tehtävien pyhiinvaellusmatkojen
aikana.

Kaksi miestä veneessä Salmin Hyrsylässä. Kuvaaja Eric Silfwerhjelm, vuosi ei tiedossa. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

Saima sisältä, keulapuolelta. Kuvaaja Toivo Immanuel Itkonen, 1934. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

MARTTA PELKONEN (1892–1979)

Marfa Hosainoff syntyi syyskuun 14. päivänä 1892 Salmin Miinalan kylässä. Hänen vanhempansa olivat Aleksanteri Petrov Hosainoff ja Matrona Aleksejevna (o.s. Miihkinen). Perheen sukunimi muuttui myöhemmin Haltiaksi.¹

Marfa kävi koulua Sortavalassa ja sai päättötodistuksen suomalaisesta tyttökoulusta vuonna 1908.² Kolme vuotta myöhemmin hän valmistui ylioppilaaksi Sortavalan tyttökoulun jatkoluokilta³ ollen näin toinen ylioppilas ja ensimmäinen naisylioppilas Salmin historiassa, kun ainoastaan naapurin poika Juho Kujola oli ehtinyt ylioppilaaksi ensin. Opintie jatkui Helsingin yliopistossa historiallis-kielitieteellisellä osastolla, missä Marfa opiskeli mm. saksaa ja latinaa sekä venäjän kieltä ja kansanperinnettä.⁴ Tavoitteena oli valmistua venäjän kielen opettajaksi, ja vuonna 1916 yliopiston kanslia myönsikin Marfalle 600 markan opiskelustipendin Venäjän-matkaa varten.⁵

Suomen itsenäistyminen ja vähentynyt venäjän opetus muuttivat kuitenkin suunnitelmia. Marfa valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1917 ja työskenteli sen jälkeen suomen kielen lehtorina eri puolilla Suomea. Ensimmäinen työpaikka löytyi kotipaikkakunnalta Salmista, jonne oli perustettu keskikoulu.⁶ Leipätyönsä ohella Marfa ehti myös kerätä kansanperinnettä. Tämän työn hän aloitti ilmeisesti jo 1910-luvun alkuvuosina, kuten itse mainitsee kansatieteellisen katsauksensa alkusanoissa. Vuodelta 1917 löytyy maininta, että Hosainoff on toimittanut ”loitsuja, taikoja ja leikkejä Salmista” Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kokoelmiin.⁷

¹ Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233.

² ”Koulut”, *Raja-Karjala* 2.6.1908.

³ ”Uusia ylioppilaita”, *Helsingin Sanomat* 11.6.1911.

⁴ ”Yliopisto”, *Suomi* 30.05.1912; ”Uutisia Helsingistä – Yliopisto”, *Uusi Suometar* 3.6.1914.

⁵ ”Icke-Officiela afdelningen”, *Finlands allmänna tidning* 10.3.1916; Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233.

⁶ Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233; ”Tuonilmaisiiin ovat siirtyneet”, *Karjalan Heimo* 9–10/1979.

⁷ ”Katsauksia: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmien karttuminen”, *Kotiseutu: Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja* 1.11.1917.

Martta Pelkonen ylioppilaskuva vuodelta 1911. Martta Pelkonen kokoelma, SKS KRA.

Vuonna 1918 Marfa Hosainoff solmi avioliiton Helsingin Sanomien toimittajan Onni Pelkosen kanssa, mistä lähtien hänet tunnettiin paremmin nimellä Martta Pelkonen. Pariskunnalle syntyi kaksi poikaa, Pentti ja Esko, joista esikoinen kaatui jatkosodassa.⁸

1930-luku oli Martta Pelkoselle vilkasta aikaa, sillä hän aloitti suomen kielen opinnot Helsingin yliopistossa vuonna 1932 ja toimi SKS:n stipendiaattina useana kesänä. Pelkonen teki sanankeruutyötä kotipitäjässään, ja työn tuloksena Karjalan kielen sanakirja rikastui noin 4600 Salmin murteen sanalla. Kotiseutunsa ruokataloutta käsittelevän kansatieteellisen aineiston sekä ruokatalous-sanaston Pelkonen keräsi vuosien 1932 ja 1933 kesinä. Hän työsti aineistostaan kansatieteellisen katsauksen, joka valmistui vuonna 1934. SKS lunasti sen omiin kielitieteellisiin kokoelmiinsa,⁹ ja katsaus toimi samalla Pelkonen suomen kielen opintojen laudaturtutkielmana.¹⁰

Kieli- ja kansatieteellisen työnsä ohella Pelkonen jatkoi salmilaisen kansanperinteen tallentamista. Keruumatkoillaan 1930-luvun puolivälissä hän keräsi satuja ja legendoja yli 80:lta ihmiseltä. Kesän 1935 työskentelyyn hänelle oli myönnetty Kalevalan riemuvuoden stipendi.¹¹ Jäätyään eläkkeelle vuonna 1960 Pelkonen toivoi vihdoinkin voivansa työstää kansanperinnettä koskevia muistiinpanojaan julkaisemista varten. Työstettävää oli paljon, kun esimerkiksi kesällä 1935 kerätty aineisto oli jäänyt osittain kirjoittamatta puhtaaksi. Sokeutuminen kuitenkin esti työn jatkamisen, kun samalla myös rahoituksen järjestäminen ja julkaisijan löytäminen vaikeuttivat asian etenemistä.¹²

⁸ ”Kihlauksensa ovat...”, *Laatokka* 28.5.1918; Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233.

⁹ Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233; ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran...”, *Ajan Suunta* 4.4.1935.

¹⁰ ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelut toimivuonna 1935–1936”, *Suomi* 1.1.1936.

¹¹ ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelut toimivuonna 1935–1936”, *Suomi* 1.1.1936.

¹² Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233.

Vuonna 1973 Karjalaisen kulttuurin edistämmissäätiö ja Martta Pelkosen suku päättivät rahoittaa kansanperinneaineiston julkaisemisen, minkä myötä SKS pystyi ottamaan työn julkaisuohjelmaansa. Aineistoa ryhtyi työstämään Raija Koponen Karjalan kielen sanakirjan toimituksesta. Koposen tavoitteena oli suomentaa kertomukset niin, että ne olivat mahdollisimman lähellä karjalan kielen Salmin murteella kirjoitettua alkutekstiä. Toimitustyöhön osallistuivat myös Helmi Virtaranta, Marja Lehtinen sekä Pertti Virtaranta. Vuonna 1976 aineisto ilmestyi nimellä ”Satuja ja legendoja”, joka sisältää 74 satua ja legenda sekä 37 kertojan nimet ja henkilötiedot.¹³

Vuonna 1969 Kalevalaseura myönsi Martta Pelkoselle Varttuneet tutkijat ja taiteilijat -palkinnon.¹⁴ Pelkonen kuoli Kauniaisissa 30. elokuuta 1979.¹⁵ Hänet on haudattu Helsingin ortodoksiselle hautausmaalle.

LÄHTEET

Tutkimusaineistot:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Martta Pelkosen kokoelma (1912–1940).

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Ajan Suunta 1935

Finlands allmänna tidning 1916

Helsingin Sanomat 1911

Karjalan Heimo 1979

Kotiseutu: Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja 1917

Laatokka 1918

Nuori Karjala 1997

Raja-Karjala 1908

Suometar 1914

Suomi 1912–1936

¹³ Jänis, Martti, ”Salmin toinen ylioppilas.” *Nuori Karjala* 11/1997: 232–233.

¹⁴ Martta Pelkosen kokoelma (1912–1940), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto.

¹⁵ ”Tuonilmaisiiin ovat siirtyneet”, *Karjalan Heimo* 9–10/1979.

Martta Pelkosen salmilainen kielenopas Anni Kuokkanen. Martta Pelkosen kokoelma, SKS KRA.

Martta Pelkonen poikiensa, kotiapulaisensa ja koiransa kanssa. 1.4.1928. Martta Pelkosen kokoelma, SKS KRA.
